

ЈЕЛЕНА ПЕРИЋ

„СКУПЉАЧ” ДАНАШЊЕГ ПОЛИТИЧКОГ ПОЗОРИШТА

Памћење које књижевност поседује није омеђено границама, нити је егзактно условљено. Због тога је она, можда још једина сачувала част поузданог посматрача и сведока коме се може веровати. Њено памћење се истовремено везује за наслеђе, а још поузданије је у дослуху са будућношћу. Књижевност је разумела суштину свих искушења кроз која су људи пролазили, па чак и наслућивала она која им предстоје.

Проучаваоци стваралачког опуса Драгослава Михаиловића лако уочавају да скоро сваки његов роман налази аналогију у неком аспекту његових краћих прозних дела. Исти је случај када је реч и о драмском опусу. Већ је истакнуто да је драма *Кад су цвећале шикве* заправо драматизација истоименог романа. Даљом анализом биће показано како су и остала драмска дела настала заправо проширивањем и допуњавањем првобитних Михаиловићевих приповедака.

Након Другог светског рата, комунистичка идеологија се послужила експанзијом тоталитаристичке свести како би успела да оствари један нови облик духовног геноцида. Као што је већ напоменуто, тема Голог отока била је под политичком контролом тадашњег владајућег режима. Заташкавање злочина, или тражење форми да се они умање, или чак учине безначајним, исто је толико опасно као и ангажовање за тоталитарне идеологије које дају подршку режимима не би ли убрзали разарање цивилизације. Сви смо ми ипак врло одговорни ако истину о ономе што се догађало оставимо затурену и заборављену, и то само због вишедеценијског страха који је тенденциозно гајен у народу. Ужасна лаж и привид ће остати и ми ћемо као људи заувек остати морално и

психички хендикепирани, не будемо ли дозволили да права истина угледа светлост дана. Због тога што знамо да та истина која негде тиња, постоји, што смо је сви негде свесни, не смемо дозволити да преко неких ствари прелазимо затворених очију и да се правимо као да не постоје, као да се никада нису ни десиле.

Комунистички тоталитаризам је са својим геноцидним обележјима једна од основних тема у делима Драгослава Михаиловића. То је потврдио и својом најновијом, тек недавно објављеном драмом *Скуљач*.

Иако је драма штампана у часопису *Сцена* још јуна месеца 1998. године, светлост дана као засебна књига угледала је почетком септембра 2011. године. Драма *Скуљач* настала је на основу пишчеве приповетке *Мрзим љолошочане*, а и сам аутор истиче да су његове драме „покушај приповедача да своје приповетке изнесе на позоришну сцену”.

Михаиловић је у својој приповеци, а потом и у драми тематизовао немоћ човека да се одупре трагичном притиску историје и идеологије. Из приповетке у којој је обликована слика живота униженог и у паничном страху огрезлог човека настала је драма у којој се у кратком временском року откривају многе застрашујуће истине. Михаиловић полази од посебног ка општем, од појединачне и конкретне људске судбине, па све до ширег предочавања суровог и туробног историјског периода. Када говоримо о драми *Скуљач* важно је истаћи да је реч о ангажованој, политичкој драми, са јасном и недвосмисленом поруком. То је комад о трагичној судбини тројице мушкараца који персонификују трагизме многих људи, свих оних који су некритички веровали у један нови систем који је требао да им обезбеди земаљски рај. Ова драма истражује личне и друштвене последице страховитих збивања, и поставља питање шта се дешава када се паралишући, непревазиђени страх једне жртве суочи са потребом друге да се логорашко искуство заштити од заборава, и то у друштву које ни само није спремно за суочавање са прошлошћу. „Када се деси нешто такво, као тај ваш Голи оток, или ово са Јеврејима, сви закључују да нешто хоћеш да им натовариш на врат и неће да верују да се то могло десити.”¹ Мислило се да је то историја коју треба одложити и препустити мировању и, ако је икако могуће, и забраву. Изузетно је била јака потреба владајућег режима да се прикрију злочини и да се заташкају прљаве историјске и политичке игре. Постојало је правило, посебно у тоталитарним режимима, да се не оставља никакав

¹ Драгослав Михаиловић, *Скуљач*, Културни центар Панчева, Панчево 2011, 29.

запис о злоделима. Управо једну такву велику удбашку тајну зна Егон, јунак Михаиловићеве драме.

Реч је о тачном броју мртвих у логору на Голом отоку, и о задатку који му је поверила иследница женског логора на Гргуру. Ту тајну жели да сазна и да од заорава спасе Никола Чучковић, који је пре хапшења био капетан у армији и који је шест година био заточеник на Голом отоку.

Никола: „Једино скупљам податке. За некога. Кога буде занимало. Да се не заорава. Повремено пишем установама. Суду, тужилаштву; тако. Раније сам писао и партији. Сада јој се више не обраћам. Они су исти.”²

За Михаиловића је био морални налог да без предрасуда и са великим људским и стваралачким поштовањем каже оно што се стварно догађало људима на нашим просторима. Он је скинуо маске идеологијама и политикама и у својој најновијој драми пише о ономе што се човеку збивало, што му је чињено, а против чега се жилаво борио. „Истраживање употребе и искривљавање прошлости је нужно јер прошлост не говори за себе, већ се инструментализује и пориче на различите начине. Сваки организован поредак сећања почива на мање или више осећајном супротстављању жртава и целата у прошлости. Неопходна је критичка историја да би се ублажио конфликтни потенцијал прошлости. Важан задатак критичке историје није брисање властите прошлости, него критички заорава њене лажне славе.”³

Из недавне прошлости и садашњости извукао је људе који више неће да подносе терор политике, и отворено, кроз лик главног јунака драме, Николе Чучковића, рекао људима шта да чине да би себи и будућим генерацијама обезбедили опстанак. *Скуиљач* је потресна истина о страдањима и последицама једне идеологије. Статичнија и неупоредиво мање обојена веризмом и натурализмом него претходне Михаиловићеве драме, ова трочинка историју ставља на најстрожи испит савести. Њени јунаци су повратници са Голог отока. Егон и Еди су Јевреји, а Никола Србин са Баније.

Не чуди што је Михаиловић за главне јунаке своје драме овога пута одабрао двојицу мушкараца, припаднике нације која је асоцијација за страдање и геноцид, али за које нажалост, како сам писац кроз лик главног јунака наводи, „... никога не боли глава.

² Исто.

³ Тодор Кујић, „Култура сећања”, преузето од: Ана Тасић, „Критичка култура сећања – политичност документарног позоришта у Србији 2010–2011”, *Театрон*, часопис за позоришну уметност, број 156/157.

Као што неке не боли глава због Јасеновца, тако ове око нас не боли због Голог отока.”⁴

Холокауст је израз за масовно уништавање људи, посебно спаљивањем. Свако разматрање о томе зашто се догађао холокауст веома је сложено питање које захтева многоструку анализу, а између осталог Михаиловић је у својој најновијој драми отворио и ту тему.

Скуљач није само драма о логору на Голом отоку, већ је то дело које је доказало да је стварање на тему злочина могуће, пре свега злочина против човечности. То је драма о насиљу над људима, о борби појединаца за јавну истину о злочинима и њиховим починиоцима, борби против дехуманизације и злостављања. Михаиловићева драма је дело које нас тера да се запитамо у каквом то свету живимо, и чему та запањујућа зла воља у дивљању, страст измишљања зверстава. Он је проговорио о злу не као о некој метафизичкој појави неодређеног значења, већ као о историјској чињеници која се дешавала конкретним људима у конкретном историјском раздобљу. Овде није само реч о физичком мучењу и уништавању; реч је о нечем далеко тежем. Реч је о психичком и моралном уништавању и разарању људи, људи без кривице, људи који су осуђени на свирепе и нељудске тортуре. По речима Абдулаха Сидрана „циљ голооточког система није било уништавање човека, него уништавање сваке људскости у човеку. И сваке људскости у сваком човеку, при чему у том монструозном послу Држава и Власт не суделују. Све зло, робијаши чине једни другима. У духу најцрњег хумора каже се како је Голи оток и родно место самоуправљања.”⁵

Овом драмом, као и својим готово целокупним књижевним опусом, Михаиловић се супротставио политици која човека употребљава као средство. Он не може да буде изван онога што се догађало и да се крије ћутањем, већ трага за сваком тајном у човековом бићу, а својом драмом историју ставља на најстрожи испит савести. Драма *Скуљач* је велики пишчев подухват, морална храброст и хуманистички гест. Сасвим је сигурно да је боравак у логору на Голом отоку оставио у Драгославу Михаиловићу неизбрисиве трагове, и зато не чуди што је заговорник отпора свим облицима уништавања човека и што му је циљ да у име човечанства подигне оптужницу против насиља.

Истина сведочења о злу није само потреба, већ право и обавеза сваког писца. Не проговорити о зверствима на Голом отоку значило би исто што и помирити се са њима. Ово би могла бити

⁴ Драгослав Михаиловић, *Скуљач*, 17.

⁵ Абдулах Сидран, „Сад живим очима”, интервју дат *Побједи* 28. 05. 2011.

само једна од идеја, порука, коју нам драма пружа. „Ако сами, док смо живи, једни другима не испричамо шта се десило, и не оставимо нашу истину људима после нас, неће нико. Само ми ту истину можемо да откријемо, истину о њиховим злочинима. У највећем, то је прича о њима, не о нама.”⁶

Своје доживљаје и размишљања Михаиловић је преобразио у уметничку реалност. Дао им је трајнија обележја, подигао на универзални ниво и приказао као истинску драму која се збивала у дубини људског бића. Своју уметничку визију света није градио само као драму појединца, већ као несрећу човечанства, као неспоразум у историјском процесу. Његови јунаци нису само жртве историје, већ и једне идеологије која је равна фашизму. Они су трагични јер их је таквима учинило и једно трагично време у коме су живели своје животе и веровали у идеологију која је за многе представљала једини путоказ у беспућу; веровали су у комунизам који је уништио генерације једног народа, прошли кроз највећи могући пакао XX века и остали трајно опседнути страхом и неповерењем. Тај страх је њихова болест, патологија. Он не влада само њима већ и њиховим потомцима; руководи њиховим поступцима и животима.

Егон: „Четрдесет година живим као свиња пред клање! Четрдесет година сваког дана од страха умирем! Толико сам година од њиховог ножа под грлом дрхтао да сам на њега навикао као на нешто што ми припада.”⁷

За њих оно што је прошло никада неће бити и није мртво. Они су стални бегунци, несрећници, заувек обележени као петоколонаша, несрећници који су окренути сопственим несрећама и времену у којем су страдали. Егоново ћутање је негација свега чега је био учесник и сведок. Оно се може тумачити и као ћутање срама. То је ћутање које се може јавити због страха, нечисте савести или болног сазнања о телесној, моралној или духовној слабости.

Егон: „Она не треба никада ништа да сазна. Све је то тако поразно, и страшно, и срамно, по све људе на свету, не само по нас, да ја не бих хтео да ико од мојих икада нешто о томе чује.”⁸

Никола: „То, Егоне, није срамно за нас. Срамно је за њих. Ако смо икада нешто рђаво и урадили, урадили смо под принудом и присилом. У логорима са великим терором увек је било те самоуправе.”⁹

⁶ Драгослав Михаиловић, *Скућљач*, 34.

⁷ Исто, 18.

⁸ Исто, 15.

⁹ Исто, 15, 16.

Тешко је прихватити, а још теже помирити се са таквом употребом човека, али нажалост, она је била таква и била би велика превара када би се казивало другачије. Негована и фалсификована историја фалсификована је за нешто што је очигледно.

Јунаци драме *Скуиљач* потпуно су изгубљени у времену, свима сумњиви и никоме не требају. Све више се осећају као жртве једне сурове историјско-политичке игре. У њима је нешто прекинуто, пренапуњени су страхом, опседнути разарајућим садржајем. У сталном су сукобу са самима собом, са околином, својим друговима; сапатницима и саборцима.

Егонов страх има дубоке корене. Осим што је повратник са Голог отока он је и бивши логораш у логору на Старом сајмишту и у Јајинцима, у Београду. Бежећи од усташа, налетео је на Немце.

Еди: „И, у Јајинцима, млад, снажан, доспео је у групу за спаљивање лешева. Тамо крематоријум није постојао и спаљивање се обављало примитивно – ставља се ред цепаница, па ред лешева, па се залива бензином. А како су и ти из групе стварно били осуђени на смрт – чим заврше посао, били би пострелани, што логорске власти нису доспеле – потпуно престали да их хране. Излудели од глади и исцрпљености, међу полутрулим лешевима тражили би било какве остатке хране. И, чим би немачки стражари окренули главу, с оних чакљи којима су радили, штрпали су испечене парчиће и трпали у уста...”¹⁰

Научно је доказано да и скоро педесет година пошто су преживели изгладњивања, клања и убијање најближих у нацистичким логорима смрти, сећања живе и још увек их прогањају.

Као што је рекао један од преживелих: „Ако сте прошли кроз Аушвиц, а немате ноћне море, значи да нисте нормални.”¹¹

Егоново понашање и панични страх, објашњиви су и разумљиви. Чиновни насиља опаснији су од природних катастрофа. Жртве насиља имају осећај да су намерно одабране као мете зла. Та чињеница уништава веру у људе и осећање сигурности у спољашњем свету. Људске суровости остављају трага на сећање жртава, уз страх који може бити изазван било чиме што и у наговештају подсећа на напад. Оживљавањем мрачних, често морбидних слика, Михаиловић је имао за циљ да упозори свет на то колико зла и несреће може донети мржња.

Историја, култура и цивилизације не стварају се и не вреднују по броју мртвих, по величини гробаља, по интензитету

¹⁰ Исто, 73, 74.

¹¹ Данијел Големан, *Емоционална интелигенција*, Геопетика, Београд 1997, 191.

нагомиланих мржња. Неодржива је будућност било ког народа уколико опстајава на злу. Распад СФРЈ био је само логична последица раскола из 1948. године. „Проучавање голооточких сведочанстава показале да је тадашње комунистичко вођство својој творевини Југославији, на Голом отоку исписало смртну пресуду. Није могла да опстане грађевина у чији је темељ сливено толико злочина и зла.”¹²

И Никола, и Егон, и Еди, на својој су кожи доживели дивљање једне идеологије и лично се уверили како се она доказивала у пракси, какве је и колике жртве тражила и до које је мере поразила и обезвредила човека, унизила га и уништила у њему све људско. Партија је функционисала као механизам и за њу су људи били само обични точкићи и зупчаници који нису требали да мисле, нити да имају сопствену вољу. Они су једино требали да буду употребљиви. Страх од антрополошке катастрофе је реалан, јер сваки напор да се геноцид идентификује унапред пропада ако постоје заговорници да он није постојао у оној мери и у оним формама у којима је постојао. И историји и људима неопходна је истина, макар колико она била тешка и сурова.

„Однос политичког позоришта према политици, према сну да у историји постоји коначно решење, амбивалентан је. С једне стране, у складу са великом месијанском европском традицијом, оно тежи да прикаже огромну, привлачну снагу утопије, и да све зависи од количине херојстава, пожртвовања и окрутности које је човек спреман да уложи у остварење тог сна. С друге стране, пак, присутна је и свест да нема коначних решења, да су она увек привремена, пролазна и често праћена нежељеним последицама: гушењем људске индивидуалности чак и терором.”¹³

Ток и расплет трагедије у Михаиловићевој драми резултат је затечености његових јунака у трагичним околностима. Трагедија овде не настаје услед „гнева и окрутности богова”, већ је трагедија резултат немоћи појединца да пронађе одговарајуће одговоре на мучна питања која историја намеће. Време у коме су живели и у коме живе, начинило је ове ликове трагичним јунацима који су своје животе исповедили једној идеологији, за њих једином путоказу у беспуће.

Михаиловић је писац са истанчаним осећањем за дух времена, за дамаре прошлог и садашњег, и као такав у потпуности препознаје обресе трагедије кроз разорене ликове и сукобе појединца

¹² Абдулах Сидран, „Сад живим очима”.

¹³ Александар Милосављевић, „Драма са задатком”, ванредно издање часописа *Време*, 17. 04. 1999.

и колектива, у трагичним околностима у којима су се затекли или су судбински затечени. Људски проблеми и хумане вредности исказане у овом Михаиловићевом делу, могу да нађу одзив како у читалачкој тако и у гледалачкој публици. Јер, по речима Ханс-Тис Лемана, „казалиште постаје политичким не више изравним тематизирањем политичког, него и имплицитним садржајем својег начина представљања”.¹⁴

„Не треба доказивати да се нежељена прошлост лако заборавља. Треба се још трудити да злодела остану жива рана, јер је памћење активност која утиче на доношење одлука о друштву, политици, економији и свакодневном животу.”¹⁵ У основи критичке културе сећања налази се императив одржавања сећања на прошлост и на насиље које се не сме потискивати и заборавити.

¹⁴ Hans-Thies Lehmann, „Постдрамско казалиште”, прузето од: Иван Меденица, „Нови видови политичког у позоришту: Случај 'Ех-Ју'”, *Театрон*, часопис за позоришну уметност, број 154/155.

¹⁵ Ана Тасић, „Критичка култура сећања – политичност документарног позоришта у Србији 2010–2011”.